

**СТЫЛІЗАЦЫЯ ЗМЕШАНАГА МАЎЛЕННЯ Ў АПОВЕСЦІ
В. БЫКАВА “АБЕЛІСК”**

“Если же взглянем на вопрос о смешении
или несмешении языков, должны будем
согласиться, что нет и быть не может ни
одного чистого, несмешанного языкового целого”

Бадуэн дэ Куртэнэ

Аб’ектам нашай увагі з’яўляецца змешанае маўленне, якое мы даследавалі на матэрыяле аповесці Васіля Быкава “Абеліск”. Пад змешаным маўленнем мы разумелі маўленне, у якім змешваюцца дзве моўныя сістэмы: сістэма адной мовы і сістэма другой. Такое маўленне звязана з паняццем двухмоўя (у прыватнасці рускай і беларускай моў) і вызначаецца адхіленнямі ў фанетычнай будове, марфалагічнай і сінтаксічнай арганізацыі, лексічным складзе адной мовы пад уплывам іншай. Змешанае маўленне – гэта сістэма элементаў, якія належаць розным мовам. Яно не мае стабільнай формы, характарызуецца варыянтнасцю ў залежнасці ад складу суразмоўцаў, іх нацыянальнасці, адукацыі, моўнай культуры, сітуацый зносінаў і г. д. Маўленне дзейных асоб у мастацкім творы мы разглядалі як стылізаваную пісьменнікам мову і мастацкую адзінку тэксту; вынік свядомага выбару неабходных элементаў жывой народнай мовы. Стылізацыя (франц. *stylisation* ад *style* ‘стыль’) – гэта мэтанакіраванае ўзнаўленне ў мастацкім творы моўных асаблівасцей стылю пэўнай эпохі, літаратурнага кірунку, індывідуальнай манеры пісьменніка, сацыяльнага асяроддзя, дыялектаў, гаворак, выбраных аўтарам у якасці пераймання (імітацыі) [2].

Сёння даволі часта на старонках перыядычных выданняў, у сродках масавай інфармацыі, публікацыях такое маўленне называюць трасянкай, маючы на ўвазе адметнасць моўнай культуры людзей з невысокім узроўнем адукацыі, якія не ў дастатковай ступені валодаюць рускай мовай, але актыўна яе ўжываюць разам з беларускай. Мы такога вызначэння як трасянка пазбягаем і гаворым пра змешанае маўленне. І, даследуючы мову згаданага твора, мы хацелі паглядзець, хто з быкаўскіх герояў гаворыць на так званай трасянцы. І тут узнікла цікавая акалічнасць: героі Васіля Быкава сваім змешаным маўленнем такі стэрэатып абвяргаюць. Будучы людзьмі сярэдняга ўзросту, вясковымі, якія пазней, праўда, пераехалі ў горад, але, што важна, з вышэйшай адукацыяй, прычым настаўнікі, былыя загадчыкі райана, журналісты, якія падчас камунікацыі ўжываюць у якасці сінонімаў словы *астаноўка - прыпынак*, *у баку ад дарог - у старане ад дарог*, *улада – уласць*. Ці правамерна ў такім выпадку гаварыць, што героі парушаюць норму? З пазіцыі літаратурнай мовы – так, бо парушаецца норма арталагічная – чысціні маўлення. Але існуе і дыялектная мова са сваёй выпрацаванай, трывалай, але неафіцыйнай нормай. Ці будзе тады ўжыванне гэтых русізмаў памылкай? А калі яшчэ згадаем такія інтэрферэмы як *пастараніліся*, *ножніцы*, *тожа*, *пачотна*, *труднасці*, *дзешавей*, *не абярнулася*, *граматны*, *харашо*, *уласць*, то ўзнікае пытанне: як у такім

выпадку пазначаць русізм, калі згаданыя інтэрферэмы фіксуюцца слоўнікамі, напрыклад слоўнікам “Паўночна-заходніх гаворак Беларусі і яе пагранічча”? Па якой прычыне адбыўся пераход русізмаў у разрад дыялектызмаў? Тут мы можам гаварыць, па-першае, пра дыялектны ўзус (узус – моўная звычка, ужыванне слоў, форм, што замацавалася ў мове), у межах якога пры пастаянным кантактаванні рускай і беларускай моў і адбывалася так званае абеларушванне рускай лексікі і пры гэтым не парушалася ўсталяваная, неафіцыйная норма дыялектнай мовы. Па-другое, магчымая адсутнасць беларускамоўных адпаведнікаў для некаторых русізмаў у пэўнай мясцовасці, ужыванне якіх для літаратурнай мовы з’яўляецца парушэннем нормы, а для дыялекта – натуральнай з’явай.

Цікавым для нас заставалася пытанне пра тое, што змешваецца ў маўленні герояў “Абеліска”: беларуская літаратурная мова і дыялектная і)або беларуская літаратурная і руская мовы?

Разглядаючы пазіцыю “беларуская мова – дыялект” (левы блок схемы), знаходзім дастатковую колькасць фанетычных, лексічных, граматычных уласна дыялектызмаў: *шканчыку, шырай, вакно, роварам, капцюшка, палітом, ідзяцё* і інш. Вынікам такога змяшэння ў маўленні толькі аднаго персанажа, прычым настаўніка, з’яўляецца варыянтнае ўжыванне слоў літаратурнай і дыялектнай моў:

у акно – ля вакна
веласіпед – ровар
улада – уласць
быдта – быццам
вінаватых – невіноўных

Такое змешванне беларускай і дыялектнай моў вымагае нас гаварыць пра дыгласію як выкарыстанне варыянтаў адной мовы.

Ці можна думаць, што аўтар на прыкладзе маўлення аднаго чалавека сцвярджае мажлівасць раўнапраўнага выкарыстання дыялектызмаў і іх літаратурных адпаведнікаў, не пазначаючы гэта як парушэнне нормы?

Высокае па частотнасці ўжывання ў маўленні таго ж героя часціцы *да* і злучальнага слова *каторы* ў розных склонавых, родавых і лікавых формах (*каторая, каторым, каторага, каторыя, каторае*). Слоўнік фіксуе іх як дыялектызмы. Але што датычыцца злучальнага слова *каторы* і яго ўжывання ў беларускай мове, то існуе некалькі меркаванняў. Спадарыня Э.І. Барысаглебская адносна займеннік *каторы* нічым не адрознівае ад *які*. У сваю чаргу прафесар М.І. Канюшкевіч гаворыць, што слова *каторы* не эквівалентнае рускаму *который*, а таму пажадана ў мове яго выкарыстоўваць у якасці няпэўна-колькаснага лічэбніка. Тады паўстае пытанне, а чаму тут пры такой частотнасці ўжывання згаданых лексем аўтар не падае адпаведныя літаратурныя варыянты *так – які*?

Беларуска-руская інтэрферэнцыя (правы блок схемы) праяўляецца ў непасрэдным выкарыстанні рускіх слоў у беларускім маўленні. І тут ужо будзем гаварыць пра білінгвізм, калі адна асоба папераменна ў сваім маўленні

карыстаецца дзюма рознымі мовамі, што і адрознівае білінгвізм ад двухмоўя, дзе асоба карыстаецца дзюма мовамі ў аднолькавай ступені. У выніку такой інтэрферэнцыі персанажы актыўна ўключаюць у сваю камунікацыю як лексічныя інтэрферэмы – *астаноўка, даставерны, аднафамільцы, прападавацеляў, пісацеля, бязвесны, патрэбавалі*, так канструкцыі – калкі з рускай мовы – *ён быў правы, у даным выпадку, пад яго пачалам, па ходзе справы, тры класы абразавання*. Цікавы той факт, што інтэрферэмы прадстаўлены ў мове адукаваных людзей, настаўніка і журналіста, якія ведаючы нормы і літаратурнай і дыялектнай моў, цытуюць Талстога выключна па-руску, але тым не менш актыўна і часта выкарыстоўваюць такія змешаныя формы, якія нязначна, але дамінуюць у мове амаль усіх персанажаў. Ці азначае гэта, што Васіль Быкаў падтрымлівае і не аспрэчвае натуральнасці вынікаў такога кантактавання блізкароднасных моў і тым больш іх ужывання? Ці не даводзіць нам класік, што выкарыстанне беларуска – рускіх інтэрферэм у сваім маўленні яшчэ не паказчык неадукаванасці, непісьменнасці чалавека?

Канешне, маўленне дзейных асоб – вынік стылізацыі, але ці правамерна ў такім выпадку думаць, што стылізаваць, па сутнасці, можна як заўгодна і што заўгодна, спасылаючыся на аўтарскую фантазію і задуму, гаворачы, што гэтага вымагае сама творчасць і сам мастацкі тэкст? Але, калі настаўнік у сваім змешаным маўленні цытуе на чыстай рускай мове “Вайну і мір” Талстога, ці правамерна тады такое сцвярджанне ў дачыненні да стылізацыі быкаўскага твора?

Безумоўна, нам цяжка гаварыць, наколькі маўленне герояў Быкава сапраўднае, жывое, натуральнае, але той кантэкст, тыя рэплікі, якія сустракаюцца, так ці інакш гэта падцвярджаюць. Быкаўскія творы – творы рэалістычныя, таму мы не можам гаварыць ні пра іронію, ні пра пародыю як моўную характарызацыю герояў, а таму ў дадзеным выпадку нам выпадае разглядаць толькі той тып маўлення, які ўласцівы гэтаму рэгіёну.

Такім чынам, на нашу думку, у аповесці Васіля Быкава пра змешанае маўленне можна гаварыць, па-першае, як пра стылізаванае і тады будзем пазначаць яго як мастацкі сродак, так і пра ўзуальнае, звыклае і тут гаворым ужо пра стыль пісьменніка. Прычым узуальнае, звыклае настолькі, што не замацаванае кадыфікаванымі нормамаі ўжыванне русізмаў і)або тых жа дыялектызмаў. Па-другое, што вельмі істотна, змешанае маўленне быкаўскіх герояў – маўленне адукаваных людзей.

І напрыканцы дададзім, што многія даследчыкі выступаюць наогул супраць таго, каб вывучаць змешанае маўленне на матэрыяле мастацкіх тэкстаў. Але ў прыватнасці для нашай краіны гэта набалелае, актуальнае і спрэчнае пытанне. Для нас мастацкі тэкст – гэта крыніца вывучэння такой з’явы, бо, і гэта неаспрэчны факт, беларуская літаратурная мова развівалася на аснове мастацкай мовы. Бясспрэчна можна сцвярджаць толькі адно і пры гэтым не памыліцца: змешанае маўленне – з’ява разнастайная і непрадказальная.

Літаратура

1. *Быкаў В.* Аповесці і апавяданні. Мн., 1978. С. 86–148.
2. *Юрэвіч А.* Стылізацыя // *Энцыклапедыя беларускай мовы.* – С. 538.